

DANDERYD - DE FÖRSTA 5000 ÅREN

Källmaterial

Danderyd har på drygt hundra år omvandlats från jordbrukslandskap till tätbebyggt område. Idag består två tredjedelar av ytan av tomtmark och vägar. Av jordbruksmark finns bara mindre områden vid Ekeby kvar. De flesta gränser har utplånats och vägsträckningarna har ändrats.

Man kan få en ganska god bild av hur Danderyd sett ut de senaste 300-400 åren med hjälp av äldre kartor och skriftliga uppgifter. Vill man gå ändå längre bakåt i tiden, till förhistorisk tid, måste man i stället försöka tolka fornlämningarna som finns i området. En viktig första fråga blir då om fornlämningsbilderna är representativa eller om spåren har försvunnit genom senare tiders jordbruk eller bostadsbyggande.

När det gäller de äldsta perioderna brukar de vanligaste spåren vara föremål som hittas i jorden. De kan ha tappats, lagts ner eller komma från nu förstörda boplatser. Det kan till exempel röra sig om yxor, pilspetsar, skrapor för skinnberedning eller helt enkelt stensplitter från verktygstillverkningen. I Danderyd är bara några få sådana fynd kända och området kan inte ha utnyttjats särskilt mycket. Orsaken är att större delen fortfarande låg under vatten under stenåldern. Den mark som senare skulle bli åker – och där fynden lättast görs vid plöjning – tillhör dessutom de sist tillkomna landområdena. Å andra sidan har alla grävarbeten i samband med villabebyggelsen gett möjligheter att hitta föremål som annars hade legat oupptäckta i den högre belägna skogsmarken.

Från bronsåldern (1800-400 f Kr) brukar gravrösen vara de tydligaste spåren. De är ofta placerade i markerade terränglägen som krön och ryggar och ofta utmed den dåvarande strandlinjen. I skogsmark är de oftast väl bevarade, men i en miljö som Danderyds kan de ha försvunnit när man byggt hus i fina lägen. Även gravar från äldre järnålder (400 f Kr-400 e Kr) kan ligga lite avsides från den gamla gårdsbebyggelsen, och kan ha försvunnit av samma skäl.

Under yngre järnålder (400-1050 e Kr) hade gårdarna oftast var sitt eget gravfält. Det placerades oftast i en backe eller på en åkerholme nära bebyggelsen. När åkerarealen utvidgades under arton- och nittonhundratalet var det många av dessa gravhögar som plöjdes bort, exempelvis vid Eneby och Rinkeby. Senare har vägdragning och bebyggelse fortsatt förstörelsen. På flera platser är det idag bara ålderdomliga gårdsnamn som visar att där fanns bebyggelse under yngre järnålder.

Sammantaget är det alltså mycket som försvunnit under årens lopp. Som tur är finns det ett antal äldre undersökningar, inventeringar och reseberättelser som kan komplettera bilden. De finns att läsa i Riksantikvarieämbetets arkiv.

- Redan på 1600-talet gjordes en första inventering av Sveriges fornlämningar. Syftet med dessa "*Rannsakingarna efter Antiquiteterna*" var politiskt. I det växande stormaktssverige ville man samla bevis för en lång och ärorik förhistoria. Mellan 1667 och 1684 fick alla landets kyrkoherdar i uppdrag att samla uppgifter om vilka fornlämningar som fanns i deras socknar och skicka uppgifterna till riksantikvariern. Flera fornlämningar från Danderyd finns omnämnda. Några år senare gjorde även riksantikvariern *Peringsköld* några anteckningar från socknen.
- Från 1700-talets slut finns några korta men intressanta notiser i "*Danderyd och Lidingö Antiquitetsbok*" som skrevs av prosten Wallenstein.
- Den första vetenskapligt motiverade utgrävningen i Danderyd gjordes redan 1833. Det var den fornminnesintresserade löjtnanten *F A Schürer von Waldheim* som gjorde en utgrävning i Eneby med en noggrann rapport över sina iakttagelser.
- *Richard Dybeck* passerade Danderyd vid några av sina resor på 1860-talet. Han beskrev då flera idag försvunna fornlämningar.
- Grunden efter det medeltida fästet Gamla Djursholm fanns kvar till början av 1900-talet. I samband med villabebyggnad gjorde antikvariern *Emil Eckhoff* uppmätningar och planer som visar de numera övertäckta murarnas utseende.
- 1925 gjorde *Hanna Rydh* och *Ivar Schnell* undersökningar av fem gravar på Ösbygravfältet. Utgrävningarna hade initierats av samfundet Djursholms Forntid och Framtid och väckte stort intresse.
- Något senare gjorde *Ivar Schnell* inventeringar av fornminnen i Danderyd för Nora villastad med anledning av den kommande exploateringen. *G A Hellman* beskrev också fornminnen inom Djursholm och upprättade ett flertal mycket detaljerade kartor.
- 1930 gjorde *Ingemar Källström* en fornminnesinventering för Riksantikvarieämbetet.

- På trettioalet undersöktes också några gravar vid Berga i samband med vägdragning.
- *Fornminnesinventeringen för den ekonomiska kartan* som gjordes mellan 1938 och 1977 omfattade hela Sverige utom fjälltrakterna. Det var den utan jämförelse viktigaste sammanställningen av fornminnen som hittills gjorts. För Danderyd utkom kartan 1953 och inventeringen sammanfattade de flesta tidigare uppgifterna.
- 1956-60 respektive 1979 gjordes vetenskapliga utgrävningar i Mörbyområdet i samband med exploateringar.
- Ekonomiska kartan utkom i en ny upplaga 1982 och för denna utfördes 1980 en *revidering av fornminnesinventeringen*. En del ändringar och tillägg gjordes.

Dessutom finns kartor från 1700-talet och framåt som detaljerat visar var bebyggelsen var belägen, hur marken nyttjades och var gränserna gick.

Ytterligare en källa till bebyggelseutvecklingen är platsnamnen som i Danderyd ofta har tydlig järnålderskaraktär. Det är naturnamn (som Berga eller Nora) och namn med de typiska ändelserna –sta, -inge och -by (som Klingsta, Kevinge eller Mörby).

Naturgeografiska förutsättningar

Ska man förstå ett områdes bebyggelsehistoria måste man ha viss kunskap om hur naturlandskapet har sett ut. För Danderyds del har förändringarna varit mycket stora, framför allt på grund av landhöjningen.

Under de senaste två årmiljonerna har minst fyra istider skulpterat om landskapet. Den senaste, som började för omkring 70 000 år sedan, åstadkom ett istäcke som sträckte sig ända ner mot norra Tyskland. Inlandsisen var mellan en och tre kilometer tjock. Eftersom den hårda jordskorpan bokstavligen ligger och flyter på det mjukare lagret under, så pressades jordskorpan ner av isens oerhörda tyngd. När inlandsisen började släppa sitt grepp började jordskorpan röra sig uppåt igen för att återta sitt ursprungliga läge.

Avsmältningen började i södra Sverige och isfrontens läge försköts sedan norrut. Runt 8 000 f Kr nådde den stockholmstrakten, men de frilagda områdena i Mälardalen låg då så djupt att hela området stod under vatten. Det skulle dröja flera tusen år innan de högsta punkterna i Danderyd (55 m ö h) kom upp över ytan.

Eftersom isen inte var jämntjock blev landhöjningen olika kraftig i olika landsdelar. I stockholmstrakten uppgår den för närvarande till ca 45 cm på hundra år men den har inte varit regelbunden. Det är nämligen inte bara landhöjningens hastighet som påverkar strandlinjens förskjutning. Även världshavens nivå har varierat genom klimatförändringar under årtusendena, beroende på hur mycket vatten som varit bundet i polarisarna.

Isen lämnade efter sig ett tjockt lager krossat material, s k morän, som täckte hela området. På havsbotten avsattes dessutom lera av som transporterats från isfronten längre norrut. När landskapets högsta punkter började framträda över vattnet som glesa skärgårdsöar, började en omlagring av dessa lösa jordarter. Havsvågornas kraft spolade ur det finkorniga materialet som avsattes på djupare vatten, medan det grövre materialet låg kvar.

Resultatet blev Danderyds kalspolade krön med sten och hållmarker och steniga och grusiga sluttningar. I dalgångarna hamnade de leriga sediment som senare skulle nyttjas för åkrar och ängar.

När skärgårdslandskapet övergick till sammanhängande land innebar det därför för människorna inte bara en kvantitativ förändring, genom att själva arealen växte. Området förändrades också kvalitativt genom att mer produktiva marktyper tillkom.

Utseendet på det lågt liggande Danderyd påverkas fortfarande av strandförskjutningen och effekterna syns tydligt om man jämför dagens landskap med det på äldre kartor. Av kartorna framgår också att det tidigare funnits sankmarker och vattendrag som nu är helt eller delvis borta. Den gamla vattenlinjen har förstås haft stor betydelse för hur man placerade bebyggelsen.

Stenålder (- 1800 f Kr)

Den äldre stenålderns jägare kunde inte känna till danderydsområdet. Först runt övergången till yngre stenålder, för omkring 6000 år sedan, började områdets högsta punkter framträda som spridda öar i ett vidsträckt skärgårdslandskap.

Men snart skulle människornas färder utsträckas även till detta område. De äldsta kända spåren kommer redan från mitten av yngre stenåldern (omkr 3300-2200 f Kr). Det är två så kallade tjockackiga stenyxor. Yxorna saknar skafthål. När de använts har de i stället varit instuckna och fästa i ett hål i änden av ett träskaft.

Den ena är bara någon decimeter lång. Den är gjord i en mörk och tät

bergart och är omsorgsfullt och vackert slipad på alla sidor. Yxan hittades 1924 av skolflickan Aina Holmberg ca 300 m norr om Enebybergs järnvägsstation. Den löstes in för fem kronor och förvaras nu på Historiska museet (inventarienummer 17020).

Den andra yxan påträffades omkring 1950 på tomten Klingstavägen 20. Den låg någon decimeter under markytan i en liten östsluttande moränbacke på 37 m ö h. Den är huggen i gråaktig flinta och har sedan slipats fint på bred- och smalsidor. Vid något tillfälle har en större flisa slagits ur. Man har dock inte kasserat yxan utan slipat om den och gett den en konkav egg anpassad till den nya formen. Flinta finns inte naturligt i dessa trakter och har därför sparats som ett dyrbart material.

Svårare än yxorna att datera, men troligen från slutet av yngre stenåldern, är en flintpilspets med tånge (fäste för skaft). Den påträffades för några år sedan på tomten Kevingestrand 43. (inv nr 30409.) Fyndplatsen ligger mindre än 20 m ö h och långt under dåvarande havsytan. Kanske har pilen tappats eller avlossats från en båt?

Under mellersta yngre stenåldern befann sig strandlinjen ungefär 30-35 meter högre än idag. Det största sammanhängande området utgjordes av de bergiga höjderna i nuvarande Rinkebykogen som bildade en 2-3 km bred ö. Yxan från Eneby kommer från detta områdes nordöstra del.

Höjderna vid Kevinge, Mörby, Berga och Klingsta - där flintyxan hittades - bildade en krans av mindre öar. I sydväst framträdde krönen vid Mörbylund, Stockby, Söderskogen och Långängen som kala skär. Öarna fortsatte närmast åt Täby- och Sollentunahället. Lidingö utgjorde en sammanhållen ögrupp medan Solna i stort sett låg helt under vatten. Sammanlagt omfattade öarna innanför Danderydsgränsen redan ett tiotal kvadratkilometer. Man kan dock inte räkna med några fasta bosättningar under denna tid. De föremål som påträffats kommer troligen från färder och tillfälliga uppehåll i samband med t ex fiske och säljakt. Området kan knappast ha lockat några stenåldersbönder. Höjdpartierna bestod, då som nu, mest av ursvallad och ofta stenig och blockig morän kring kalspolade krön.

Ytterligare ett fåtal stenredskap är kända. Det rör sig om så kallade skafthålsyxor, gjorda i någon hård bergart, dock aldrig flinta. Namnet syftar på det två till tre centimeter breda hål för skaftet som åstadkommits med hjälp av en rörborr av ben och med sand som slipmedel.

En sådan skafthålsyxa är hittad på en tomt på Frodevägen, cirka 6 m ö h. En liknande, gjord i grönsten, påträffades 1945 när man schaktade intill dåvarande Mörby lasarett, och förvaras nu i sjukhusets lokaler.

Ytterligare en grönstensyxna hittades 1949 vid grävning på tomten Lomvagen 13 i Sättra. Slutligen finns på Historiska museet en skafthålsyxna registrerad på Enebyberg (inv nr 17343/730) utan närmare kända fyndomständigheter.

Bronsålder (ca 1800-400 f Kr)

Skaftålsyxorna kan även betyda att människor utnyttjat området under bronsåldern. Övergången till denna period innebar nämligen inte alls att bruket av stenredskap övergavs. Man fortsatte att tillverka föremål och verktyg av sten, trä, hudar, senor, horn och ben. Användandet av metallverktyg fick verklig spridning först när järnet kom.

Man skall heller inte underskatta stenredskapens effektivitet. Experiment har visat att man med flintyxna kan fälla ett vuxet träd på någon timme. Nyare forskning har i stället föreslagit att bronsföremålens särskilda värde till stor del kan ha varit symboliskt och att de kan ha utgjort statussymboler och gåvor i ett samhälle som utvecklades mot allt större social skiktning. Inga sådana bronsfynd har dock gjorts i Danderyd och perioden har lämnat mycket få spår om man jämför med till exempel Täby.

Danderydsområdets landskap förändrades kraftigt under yngre stenåldern och bronsåldern genom landhöjningen. Strandförskjutningen var oregelbunden, men bör mot bronsålderns slut ha resulterat i ett vattenstånd som var cirka 15 meter högre än dagens. Det innebär att det mitt över Danderyd gick ett öst-västligt sund som sträckte sig från Edsviken via Nora och Rinkeby, omfattade Ekebysjön och Ösbysjön och öppnade sig mot sydöst. Höjderna runt Djursholms slott var öar, och söder om dem låg vidsträckta områden under vatten.

Norr om sundet fanns ett stort sammanhängande landområde som omfattade Rinkebyskogen och Ekebyområdet och som sträckte sig förbi Enebyberg och vidare mot Täby/Sollentuna. Söder om sundet fanns två större öar. Den norra omfattade de högt belägna markerna runt Mörby centrum. Vid Mörby järnvägshållplats skildes de av ett smalt öst-västligt vattenstråk, och söder om detta bildade Stocksund och Mörbylund en karg och bergig södra ö.

Här, längst i sydväst, finns en grav (RAÄ nr 7), vars läge och konstruktion talar för en bronsåldersdatering. Den ligger på Mörbylundshöjden, ovanför det branta stupet mot Edsviken nära tunnelbanebron. Den är byggd av ganska grov sten som ligger direkt på berghällen, är sju meter i diameter och en halvmeter hög. Runtom har den en halvmeterhög kantkedja av stenblock. Graven undersöktes och

restaurerades 1928 av dåvarande studenten, senare landsantikvarien Ivar Schnell. Många av stenarna låg då utsprida utanför graven och Schnell tyckte det verkade som om det tunna jordlagret i bottenskiktet redan tidigare hade undersökts och sållats. En mindre flintskärva hittades i en skreva.

Denna grav finns särskilt omtalad och avbildad på en karta från 1776. Enligt lantmäteriprotokollen hade den då orsakat en tvist eftersom vissa tolkade den som ett gränsröse mellan Kevinge och Mörby medan andra hävdade att den inte anslöt sig till de övriga etablerade gränsmarkeringarna.

Förutom bronsåldersrösenas funktion som gravar är det annars just som ett slags territoriemarkeringar man velat tolka många av dem. Med sitt utsatta läge på en kal och framträdande klippa, har stensättningen vid Mörbylund snarast varit avsedd att ses från vattnet (vars nivå vid denna tid låg i nivå Stocksundsbrons körbana). En liknande men större röseliknande stensättning finns också på Lappkärrsberget ett par kilometer åt sydöst.

Är man som idag uppvuxen med vägar och biltrafik kan det vara lätt att uppfatta Edsviken och andra vattenstråk som transporthinder och naturliga gränser. Båtar var dock väl kända under denna tid och vattenvägarna hade tvärtom en viktig sammanbindande betydelse som fanns kvar långt fram i tiden.

Kan man då utifrån denna grav dra slutsatsen att Danderyd hade en bronsåldersbefolkning? Om dateringen är riktig visar graven förstås att trakten varit känd, och att området kan ha ingått i tidens ganska rörliga näringsutnyttjande. Däremot kan man inte – som för yngre järnålderns bygravfält - räkna med en bosättning i omedelbar närhet.

Ett möjligt boplatsläge vore annars intill den grunda vik som då fanns där sjukhuset och Mörbyskolan nu ligger. Platsen erbjuder ett bra och skyddat läge. Det finns tecken på att en bosättning kan ha funnits där. I närheten av lokverkstäderna vid Mörby gård undersöktes 1973 ett folkvandringstida gravfält (omkring 1000 år yngre än Mörbylundsgraven). Spritt i det material av vilket gravarna var byggda påträffades keramik av en typ som är vanlig på boplatser runt övergången mellan yngre bronsålder och äldre järnålder. Man tycks alltså ha hittat material från två skilda bebyggelsefaser, där den äldre kanske kan ha samband med bronsåldersgraven vid Mörbylund.

Äldre järnålder och folkvandringstid (ca 400 f Kr-550 e Kr)

Under äldre järnålder börjar landskapet anta alltmer välbekanta konturer. Vid Kristi födelse stod vattnet cirka tio meter högre än nu. Södra Danderyd var fortfarande kluvet av det öst-västliga sundet, men landområdena blev alltmer sammanhängande. Djursholms sydvästra delar låg fortfarande till stora delar under vatten och en djup vik sträckte sig utmed stocksundsgränsen nästan in till ösbyrondellen.

Erbjöd då landskapet näringsmassiga förutsättningar för en bofast befolkning? En jämförelse med 1700- och 1800-talets kartor visar att de flesta områden som senare kom att användas för jordbruk redan fanns tillgängliga vid Kristi födelse. Detta betyder förstås inte att marken måste ha utnyttjats. Däremot vet man att de senare delarna av äldre järnåldern varit en tid av expansion. Har också Danderyd berörts av denna? Svaret måste sökas i fornlämningsbilden.

Till skillnad mot yngre järnålderns ofta ganska stereotypa höggravfält har den äldre järnålderns gravskick stor variation. Formerna omfattar resta stenar och runda, triangulära, kvadratiska och rektangulära stensättningar, ibland övertorvade, många gånger med ren stenfyllning. Gravarna är ofta omsorgsfullt byggda, med utvalt material och ibland intrikata konstruktionsdetaljer. I jämförelse med yngre järnålderns gravhögar är de oftast ganska flacka. Som regel rör det sig om brandgravar. Benen har efter det att de rensats från sot och kol samlats något hölje, som en urna eller en spånask med hartstätning, och placerats på markytan eller i en grund grop. Graven har sedan byggts upp över gravgömman.

I Danderyd finns inget gravfält från äldre järnålder med det typiska varierade formspråket. Däremot finns på de största gravfälten enstaka gravar som skulle kunna föras till denna tid. I området finns också ett fåtal stensättningar med ren stenfyllning som ligger ensamma eller i små grupper. Dessa brukar kunna föras till bronsålder eller äldre järnålder även om senare dateringar förekommer. Till de troligen äldre hör den redan nämnda Mörbylundsgraven med sitt markerade läge och grova stenfyllning, lagd direkt på berghallen. Denna kan jämföras med en ensamliggande rund stensättning längst ut på Borgenhalvön som är något mindre och med ett klenare stenmaterial. Eftersom denna bara ligger åtta meter över dagens havsyta kan den tidigast vara från romersk järnålder, d v s de första århundradena av vår tideräkning.

Ytterligare tre runda stensättningar med stenfyllning ligger i Rinkebyskogens sydvästra kant, två stycken intill varandra inte långt från Roslagsledens början, den tredje någon kilometer längre åt nordväst. I och för sig skulle man kunna tänka sig att de hänger ihop en boplats och en vattenlinje runt femtonmeterskurvan. Som fornminnesbilden i övrigt ser ut verkar det trots allt rimligare att ge dem yngre dateringar.

Detsamma gäller nog också den förmodade stensättning med ganska grov stenfyllning som registrerats på en moränrygg ett par hundra meter nordväst om Svalnäs.

Säkrare datering finns däremot för en fyrsidig stensättning som undersöktes 1987 i kvarteret Violen i Enebyberg, i samband med nybyggnation. De enda fynden var rester av hartstätning till en spånask som kan ha innehållit de brända och begravda benen. Dateringen bör vara något av århundradena närmast efter Kristi födelse. Enebybergsområdets fornlämningar har annars utsatts för en omfattande förstörelse in i sen tid och det går nu inte att säga om graven var ensam i sitt slag. Den närmaste anläggningen av äldre karaktär är en rund stensättning med stenfyllning som ligger en dryg kilometer väster om Enebybergs gård. Den ansluter till ett stråk av liknande anläggningar i trakterna av Rösjön.

Perioden mellan 400 och 550 e Kr kallas folkvandringstid och under denna går den flytande gränsen mellan äldre och yngre järnålder. Gravarna är ofta små och flacka, benen börjar läggas ner utan behållare och påträffas spridda i graven. Gravgåvorna är fortfarande sparsamma, om än fler än tidigare. De kan utgöras av bronsdetaljer till klädedräkten som nålar, söljor, hyskor och hakar. Kammar är vanliga.

Under denna tid anlades ett gravfält vid Mörby gård (RAA nr 10) som undersöktes 1979 i samband med en vägomläggning. Undersökningen gav den hittills äldsta gravfältsdateringen inom området.

Gravfältet lag på en kulle intill SJ: s verkstadsområde och var skadat och nedslitet. Innan undersökningen började syntes bara två övertorvade runda gravar, sju respektive fem meter i diameter och några decimeter höga, men vid grävningen framkom ytterligare tre runda stensättningar, en treudd (tresidig stensättning med insvängda sidor), och en härd.

I två av gravarna fanns fynd som kunde dateras. Den ena var en brandgrav innehållande en agraffknapp, två hakedelar till ett häktespänne och fragment av en handtagskam. Förutom människoben fanns också några ben av björn, nötkreatur och får eller get. I en annan grav hittades ytterligare en del till ett häktespänne.

Fynden pekar på sen folkvandringstid. Men hur hänger denna bosättning ihop med helheten? Man kan till en början konstatera att de omgivande kommunerna har åtskilliga fornlämningar från äldre järnålder. Lämplig mark har också funnits tillgänglig i Danderyd. Ändå måste man konstatera att i Danderyd är lämningarna få och delvis osäkra.

Det finns ingen byggelseenhet med bevisad bosättningskontinuitet mellan

äldre och yngre järnålder. Snarare får man intryck av mer tillfälliga bosättningsfaser, orsakade av kortare expansioner under romersk järnålder och folkvandringstid. Här är det välundersökta mörbyområdet ett bra exempel. De folkvandringstida gravarna följs av skelettgravar från sen vikingatid medan de mellanliggande 400-500 åren saknas.

Möjligen skulle de stora Ekebygravfälten kunna peka på ett undantag. Att ett gravfält innehåller ett stort antal anläggningar innebär ofta att det använts under lång tid, snarare än av en större befolkningsgrupp. Det kan inte uteslutas att en del av gravarna vid Ekeby skulle kunna vara från åtminstone mellersta järnåldern. Detta låter sig dock inte konstateras utan en vetenskaplig utgrävning.

Yngre järnålder (ca 550-1050 e Kr)

Yngre järnålder är den tid då Danderyd får en fast och mer omfattande befolkning. Dess senare del (vikingatid) var en period då bebyggelsen utvidgades och förtätades i större delen av landet. Danderyd är ett tydligt exempel. Bygden expanderade och strukturerades i enheter som i de flesta fall skulle bestå ända in i vår tid.

I dagens Danderyd, där bostadsbebyggelsen har ersatt odlingslandskapet, fortlever gårdsnamnen mest bara som områdesnamn. Går man däremot till sjutton- och artonhundratalets kartor så visar de en jordbruksmiljö där gårdarna kan ha legat på samma plats i ett årtusende eller mer.

I stora drag hade Danderyd fått sitt nuvarande utseende, men ännu stod vattnet ungefär fem meter högre än nu. Vid Nora och Klingsta fanns en idag försvunnen havsvik och fortfarande utgjordes stora områden i östra Djursholm av öar och igenväxande vikar.

De inre sambanden i bebyggelsen var andra än idag. Enebybergsområdet bör ha varit orienterat norrut mot Täby, avgränsade av de skogbeväxta utmarkerna i söder. Den övriga bebyggelsen låg huvudsakligen utmed den dalgång som bildat det nu uppgrundade sundet.

Stråket gick från Ösby till Ekeby, Berga, Rinkeby, Nora och Klingsta där det mötte en omfattande bebyggelse i riktning mot Solna och Sollentuna. Mot söder anslöt Mörby, Stockby och Kevinge. Betoningen av djursholmsområdet längst i öster hade ingen motsvarighet under järnåldern, utan det var då till stora delar bete och utmark. Sin betydelse fick det först i och med bildandet av det medeltida godset.

Uppräkningen av järnåldersgårdar ovan bygger på fornminnesbestånd och i viss mån namnformer. Enheterna kan ha varit fler men knappast färre.

Det finns ett "Västby" omnämnt tillsammans med Danderyd i ett köpebrev från 1399. Möjligen ska det ses i samband med Ösby (Östby). Detta Västby kan dock inte med säkerhet knytas till Danderyd.

Man måste också komma ihåg att gränserna mellan de gamla gårdarna har ändrats flera gånger genom tillkomsten av medeltida och senare gårdar. Säteriet Djursholm har också haft betydelse, bland annat genom att bebyggelse flyttats inom ägor och i något fall bytt namn. De nuvarande gårdsnamnen får i så fall betraktas som "arbetsnamn", men gravarna representerar fortfarande en förhistorisk bebyggelseenhet. Det finns goda skäl att tro att de uppräknade namnen i stort beskriver den vikingatida bygden.

Odlingslandskapet

Järnåldersbyarna bestod av en eller kanske ett par gårdar. Åkrarna var inhägnade till skydd mot betande djur och låg mest på lättare jordar med naturlig dränering. Sädesslagen var korn, havre, tidiga vetesorter och mot periodens slut även råg.

På tyngre och fuktigare jordar låg vidsträckta slätterängar. Inte minst utnyttjades de näringsrika sankängarna vid uppgrundande vikar. Höet togs tillvara som vinterfoder. Som betesmark användes ängarna först när höet var slaget. Boskapen betade i skog och hagar utanför de inhägnade områdena. I Danderyd kan man tydligt se hur samtliga gårdar ligger i gränzonen mellan högre områden och dåtida sankmarker.

Djuren och slåttern av vinterfoder var avgörande för spannmålsproduktionen. Det var under vintern, när djuren stod inne, som man hade möjlighet att samla ihop den gödsel som krävdes för åkrarna, som var hårt utnyttjade. Det fanns således ett samband mellan foderproduktion, djurens antal och den åkeryta man kunde bruka. Det framgår av det ålderdomliga uttrycket "Äng är åkers moder". Åkersystem med tvåsåde, där jorden fick vila vartannat år, har påvisats först mot slutet av vikingatiden. Inte förrän konstgödseln kom under artonhundratalet kunde man göra åkermark av slätterängarna.

Fornlämningar från yngre järnålder

Beskrivningen av fornlämningarna görs här efter respektive bebyggelseenhet. De flesta fornlämningarna från yngre järnålder utgörs nämligen av gravar inom så kallade gårds- eller bygravfält. Detta innebar att varje gård eller by hade sitt eget gravfält där släkten begravdes. Sedvänjan pågick ändå in i kristen tid (under 1000-talet) tills dess att man så småningom övergick till en central begravningsplats vid kyrkan.

Gårdsgravfälten placerades på åkerholmar och i betesmark inom synhåll

från gårdarna. Själva gravarna består mest av högar och stensättningar som var övertorvade, det vill säga täckta med jord och grästörv.

Uppdelningen mellan hög och övertorvad stensättning svarar närmast mot hur välvd formen är, men i princip är de byggda likadant. Innehållet i graven täcktes av ett kärnröse av stenar som i sin tur täcktes med jord och grästörv. Resultatet blev det klassiska vikingagravfältet; en böljande yta av gräsbevuxna kullar, ofta i en hage med björkar eller enbuskar.

På många gravfält förekommer också en del andra typer av gravar, som treuddar (övertorvade tresidiga stensättningar med insvängda sidor), ofta i ganska konstanta proportioner till de övriga anläggningarna. Andra gravar kan vara skeppsformiga, kvadratiska eller rektangulära.

Under denna tid gravläggs en - i jämförelse med tidigare perioder - förhållandevis stor del av befolkningen i gravar som vi kan identifiera idag. Åtminstone torde dessa begravningar omfatta flertalet av de vuxna. Med "idag identifierbara" menas dock inte "omedelbart och lätt synliga". Medan många av gravarna kan ha en markerad välvning och kantkedja av stenar är många betydligt flackare och svårare att upptäcka. Äldre gravar kan överlagras av yngre. De kan ha trampats av betande djur och skadats av skattgrävningar, jordkällare eller förvaringsgropar för potatis och rotfrukter. Det är därför inte förvånande att en arkeologisk undersökning av ett gravfält ofta avslöjar mer än dubbelt så många gravar som man tidigare kunnat se med blotta ögat.

Under vendeltid (ca 550-800) brukar själva gravgömman bestå av ett brandlager. De brända benen är inte alltid bara från den döde. Ofta har djur av skiftande slag fått följa med i graven. Nitar och spikar är vanliga. Kanske kommer de från bränt båtvirke eller är rester av skrin som varit med på båten. Hela eller skärvor av gravurnor blir efterhand vanligare. Förekomsten och variationen av gravgåvor ökar markant. Det kan röra sig om pärlor, kammar, vapen och redskap, spännen, hängen, spelbrickor och torshammarringar. Ibland har t o m födoämnen som förkolnat bröd bevarats.

Under yngsta vikingatid gör det kristna inflytandet att man slutar bränna sina döda. Skelettet - om det är bevarat - ligger i en stenram som visar kistans konturer. Ofta påträffas grova kistspikar. Många av de rektangulära stensättningarna kan höra till denna sena tid.

Berga

Den vackra gården är idag den enda bevarade resten av en 1700-talsmiljö som sträckte sig från Mörby till Danderyds kyrka, men som till största delen förstördes under sextiotalet. Naturnamn, som Berga, tillhör de

äldsta namnformerna så det inte förvånande att där tidigare funnits ett gravfält (RAA 148). Man kan med säkerhet säga att gården existerade under yngre järnålder - antagligen på samma plats som nu.

Det var Richard Dybeck som vid en resa 1865 antecknade att "i Berga backe, söder om Danderyds kyrka äro sex tämligen behållna grafkullar och en mindre ättehög". Gravfältet låg mitt för uppfarten till Berga gård där nu motorvägen går fram. I början på trettioalet hade gravarna reducerats från sju till tre, bland vilka befann sig den s k Klara eller Mora kulle, som var närmare tio meter i diameter. I samband med vägdragning och utfyllnader undersöktes de 1932 och 1936 av G A Hellman och visade sig då vara brandgravar från yngre järnålder innehållande kol, brända ben, ett fåtal krukskärvor från en urna och en brodd av järn (Inv nr 20080).

Ekeby

Gravarna vid Ekeby bildar idag den största gruppen fornlämningar i Danderyd och tillhör genom sin variation de intressantaste. De är lätt synliga där de ligger i betad hagmark och har varit kända i alla tider.

Mellan 1667 och 1684 gjordes landets första fornminnesinventering i syfte att ge stormaktssverige en uråldrig historia. Redan vid dessa "Rannsakningar efter Antiquiteterna" rapporterades att "widh Ekeby uthi Anders Erichsons Tompt Wisar sigh åtskillige Jättegrafwar". Även Dybeck uppmärksammade Ekeby och berättar om en skeppssättning och 16 gravhögar. Hans besök måste ha varit hastigt. Går man genom området idag kan man räkna till omkring 75 anläggningar även om åtskilliga är mer eller mindre skadade.

Gravarna fördelar sig på två gravfält och några ensamma gravar (RAA nr 4, 5, 6 och 33). Det större gravfältet ligger mellan Danderydsvägen och gymnasiet. Det rymmer 14 högar, närmare 40 runda och fyra kvadratiska övertorvade stensättningar. Dessutom finns två treuddar och en närmast triangulär stensättning.

Det mindre gravfältet ligger ett par hundra meter åt söder på en liten en höjdsträckning. Där finns ett tjugotal runda stensättningar, en kvadratisk stensättning och en sten som kan vara rest. De ensamma gravarna, en hög och ett par runda stensättningar, ligger söder om vägen bland åkrarna ner mot sjön.

Har den norra och den södra delen ursprungligen bildat ett enda stort gravfält? Säkert har många anläggningar i kanterna efterhand odlats och byggts bort, men avstånden verkar väl långa och marken är delvis olämplig.

Gravfälten är lite olika till sin karaktär. Medan det norra mest har tydligt välvda gravar, små och stora om varandra, så är gravarna i söder relativt stora och flacka. Det är tänkbart att de representerar olika tidsskikt och att gravarna i söder i så fall skulle vara de äldsta.

Det är vanligt att man inom respektive gravfält finner de tidigaste gravarna i söder och öster. Därför är det nog ingen tillfällighet att de firsidiga stensättningar som i många fall rymmer ge sena skelettgravar ligger i gravfältets norra del. Å andra sidan finns där också en tresidig stensättning som skulle kunna vara äldre än alla de övriga. Har den anlagts ensam har väl snarast läget på områdets högsta punkt varit bestämmande. Det stora antalet gravar av skiftande karaktär tyder på att Ekeby tillhör de äldsta enheterna i Danderyd. Det skulle inte vara förvånande om en grävning skulle visa ge fynd från mellersta järnåldern eller ännu tidigare.

De enda undersökningar som gjorts är dock ett par gravar som skadats. Det första fallet var en hög på norra gravfältet där man hittade nitar, spikar, krukskärvor och brända ben, d v s vanliga fynd från yngre järnålder (Inv nr 18051). Anmärkningsvärt var att man kunde se två separata brandlager vilket innebar att högen rymt två begravningar. I det andra fallet hade en grop tagits upp i en ensam hög belägen ner mot Ekebysjön. I gropens kant syntes en järnnit och brända ben.

Den nuvarande gårdens placering behöver inte vara den ursprungliga. På några håll kan man se rester av grunder och terrasseringsar men ingen ger någon säker ledtråd till den äldre bebyggelsen. Bebyggelsen kan ju också ha flyttats flera gånger inom området under den långa tid det varit fråga om.

Eneby

På den vackra lantmäterikartan över Eneby från 1809 finns ett område kallat Ättehagen. Enligt en anteckning från 1833 kunde man i denna räkna till trettio à fyrtio gravar, varav en treudd och en skeppsformig stensättning. Dessa har efterhand förstörts under trista omständigheter varav flera i sen tid. En av de sista som var kvar var den tidigare nämnda graven i kvarteret Violen. Ett par misstänkta fornlämningar undersöktes också men visade sig inte vara gravar.

Däremot gjordes i Eneby en utgrävning som i sig är ett stycke kulturhistoria, eftersom den utfördes av en amatör redan år 1833! Detta vet vi eftersom utgrävarens livfulla redogörelse påträffades av en slump år 1945, skrynklig och smutsig, i en gravurna i Historiska museets magasin.

Orsaken till utgrävningen var den ständiga utvidgningen av åkermark. Ägaren använde gravfältet som betesmark, men trodde att där fanns djupare matjord (!) och att marken skulle ge större utdelning som potatisåker. Planerna nådde den fornminnesintresserade löjtnanten och sedermera hovjägmästaren F A Schürer von Waldheim. Han företrädde en helt modern antikvarisk syn och startade genast en undersökning "innan ett af Torparen företaget odlingsarbete skulle förstöra hvad som möjligen kunde finnas har af antiqvariskt intresse" Här följer en del av redogörelsen:

"Högen No 1. Sedan jag utsett den största och redigaste högen som lofvade att gifva det mest afgörande resultat började jag aftaga den öfversta jordskorpan på spetsen och på en mot söder gående remsa af circa 6 quarters bredd. Genast under ytan träffades stora oformliga, och utan ordning lagda stenar, samt deremellan matjord och half-förmultnade rötter hvilket förhållande fortfor, till dess jag hunnit ungefär 10 tum nära den omgifvande jordytans höjd, då hastigt stenarna antogo på sin nedåt vända sida ett sotigt utseende, samt voro till en del af eld så skadade att de sonderföllu i skifvor eller smulor, äfven visade sig några mindre benskräfvor. Spaden bortlades nu och jag började med händerna varsamt bortskrapa den svarta jorden och upplyfta stenarna, hvarunder jag hittade en jernnagel omgifven av flera linier tjock rostbeläggning. Nu märkte jag att en svart jordrand sträckte sig från nordost till sydvest med en bredd af ungefär en aln, hvarföre jag äfven gaf gräfningen denna direction, samt fann dervid flera mer eller mindre af rost angripna jernnaglar.

Sedan den svarta jorden till hela sin längd, omkring 3 1/2 aln, var blotad, utvidgade jag gräfningen på sidorna derom, då jag vid upplyftandet af en stor sten varseblef att den hade betäckt en lerkruka som nu kom i dagen och befanns till ställning och innehåll såsom följer: Hon låg lutande i 30 à 40 graders vinkel och var af den öfver liggande stora stenen något sammantryckt, men syntes hafva varit af ovanligt starkt gods, emedan de stycken som befunnos oskadade, med lätthet läto handtera sig utan att gå sönder. Emellan och starkt fäst vid krukans botten och sidor befanns en svart materia, utan lukt eller särdeles smak samt uti sitt fugtiga tillstånd helt slipprig då den gnuggades emellan fingrarne. Denna materia syntes hafva fyllt krukans på hvars botten låg i massan inbäddad, en brynsten, men intet enda ben. Utom några jernnaglar fann jag ingenting öfrigt af märkvärdighet. Hvad som således blef hittadt och härmedelst insändes voro:

*I_{mo} En lerkruka i stycken hvaraf betydligt fattas.
I marginalen: Obs. Denna har det lyckats mig att hopsätta och med lim sammanfoga, hvarvid dock förekommit, att delarne*

som i jorden genomfiugt voro starkt utvidgade, nu efter torkandet så starkt sammandragit sig, att på flera ställen äro öppningar, hvilka icke, oagtadt den möjligt starkaste sammantryckning, kunnat afhjelpas.

- 2_{da} En brynsten.*
3_{tio} En nästan oskadad sköldnagel.
4_{to} Flera hela eller söndriga men af rost mycket angripna jernnaglar.
5_{to} Ett paquet innehallande prof af den i krukan befinteliga svarta materian.
6_{to} Trenne väl bibehållne små hakar eller krokur af jern. ."
etc.

Järnkrokarna kan ha varit beslag till ett skrin eller liknande. Den "svarta materien", var kanske rester av mat som den döde fått med sig i graven. Det är inte ovanligt att man i gravar t ex hittar stycken av förkolnat bröd. Ytterligare fyra gravar öppnades. I två av dem gjordes ytterligare fynd, bland annat krukskärvor, ett bryne, järnspikar och oidentifierbara järnfragment, ett bronsmycke och bronsringar, kanske till en prydnadskedja. Uppenbarligen handlar det om yngre järnålder .

Rapporten och fynden presenterades 1834 för Kungliga Vitterhets-, Historie- och Antikvitetsakademien. I deras handlingar berättas att " Akademien som med nöje afhört dessa anteckningar, beslöt att såsom bevis på sin uppmärksamhet, meddela bemälda Herr Lieutenant en af Akademiens jetoner". Fynden fick inventarienummer 624, men har tyvärr förkommit.

Kevinge

På en avsats ovanför Edsvikens strand ligger Kevinges gravfält. På gravfältet kan man idag urskilja sju övertorvade runda stensättningar, 3-5 meter i diameter och ett par decimeter höga (RAA 14). Tre är skadade och ganska otydliga. Dessutom finns en stensamling som möjligen kan vara rester av en skeppsformig stensättning. Området är begränsat av villatomter och före detta åkerytor. Troligen har här tidigare funnits fler gravar. Detta styrks av en anteckning i "Danderyd och Lidingo Antiquitetsbok". Hösten 1795 påträffade några dalkarlar vid grävning nära gravfältet "ett människobenrangel, alldeles helt". Vidare fann man två stycken järnspikar, troligen kistspikar. Det rör sig således om en skelettgrav från yngsta järnålder. De bevarade gravarna ligger bara 5-8 meter över havet och måste därför också tillhöra yngre järnålder

Klingsta

Utmed den vikingatida strandlinjen, en knapp kilometer väster om Kevinge ligger Klingsta. Den ursprungliga gården har ersatts av det så kallade slottet från tidigt 1800-tal. Av gravfältet är numera bara en enda grav bevarad (RAA 16). Det är en hög som ligger väl synlig på en liten

avsats ovanför idrottsplatsen. I mitten har den en stor plundringsgrop. Längre ner i slänten fanns tidigare ytterligare två gravar.

Står man vid gravhögen och tittar ut över den lilla dalgången måste man föreställa sig en helt annan landskapsbild än dagens. Där ängen idag breder ut sig fanns under vikingatid grund och igenväxande havsvik av vilken nu bara Nora träsk återstår. Det lugna villaområde som idag sträcker sig från Edsviken och upp mot Danderyds kyrka var under järnåldern välutnyttjad jordbruksmark med flera gårdar och förhållandevis tät befolkning.

Mörby

Mörbyområdet har nämnts tidigare, både i samband med bronsålder och folkvandringstid. Kontinuerlig bosättning tycks Mörby ha fått först under yngsta järnålder. Den gamla havsviken hade då grundats upp, och kanske är det den som gett byn dess namn; Myr-byn.

När man byggde ut Danderyds sjukhus var man tvungen att ta bort ett gårdsgravfält från yngsta järnålder (RAA 9). Det låg strax söder om det nuvarande sjukhusets huvudentré, var cirka 100 x 50 meter stort och innehöll ett tjugotal runda och en skeppsformig stensättning.

Undersökningen skedde i flera etapper mellan 1956 och 1960. De runda stensättningarna visade sig alla vara skelettgravar, utom en som täckte ett sot- och kollager, dock utan brända ben. Att det rör sig om skelettgravar behöver inte alltid betyda att arkeologerna kan preparera fram några ben. I urbergs- och barrskogsområdenas sura jord har skeletten dåliga förutsättningar att bevaras längre tider eftersom kalken fälls ut. Här hittade arkeologerna bara några mörkfärgningar i jorden och fragment av tandemalj. Däremot syntes halvmeterdjupa, avlånga och stenfodrade kistgropar under kärnrösen. I dessa fanns ett stort antal grova kistspikar. Gravgåvorna utgjordes bland annat av bronsöljor, knivar och pärlor av glasfluss. Man hittade även krukskärvor, men har här kärnen inte utgjort gravurnor utan innehållit gåvor. (Inv nr 25788 och 25951.) Gravskick och fynd visar på yngsta vikingatid.

Den nästan 13 meter långa och 4,5 meter breda skeppsformiga stensättningen begränsades av en kantkedja av stora stenar. Stäven hade tidigare markerats av en hög rest sten. Inuti fanns en fyllning av mindre stenar. Man hittade inga ben eller föremål. Marken var orörd med undantag för en liten svacka i ena kanten där jorden var blandad med sot. Gravfältet är det enda i Danderyd som kan sägas ha undersökts i sin helhet. På det folkvandringstida gravfältet, ett par hundra meter längre österut, grävdes visserligen alla kända och påträffade gravar, men det var då redan kraftigt kringskuret och ofullständigt.

I Mörbyområdet återstår nu bara en hög och en liten stensättning. De ligger på en liten kulle bakom sjukhuset och är fortfarande oundersökta.

På framsidan, där busshållplatsernas asfaltöken nu breder ut sig låg tidigare 1700-talsgården Mörby, som redan 1944 betecknades som byggnadsminnesmärke. Rivningsbeslutet föregicks av en lång och bitter opinionsstrid som löstes när huvudbyggnaden brann ner. Om markarbetena skett idag är det troligt att arkeologer övervakat schaktningarna. Mörby gård kan ha legat på samma plats sedan vikingatid och det kan ha funnits boplatslager jämgamla med gravfältet.

Nora

Nora har inget bevarat gravfält men i gengäld den vackraste runristningen (RAÄ 15, U 130). Den är inhuggen i en av de rundade strandhällarna som under vikingatiden låg mellan gården och vattnet. (Namnet Nora kommer av ordet "nor" som fortfarande betyder ett smalt sund) Nu återfinns ristningen mellan ängen och Danderydsgården, ett tiotal meter bortom klockstapeln.

Drakslingans runor berättar att: *"Björn, Finnvids son lät hugga denna häll efter Olev, sin broder. Han blev sviken (d v s försätligt dräpt) på Finnveden. Gud hjälpe hans ande. Denna gård är deras odal och ättearv. Finnvid-sönerna på Älgesta"*.

Texten och ett stort kors som ingår i ristningen visar att den huggits under kristen tid, alltså under sen vikingatid. Med Finnveden avses folklandet Finnveden i sydvästra Småland, omnämnt redan under 500-talet. Finnvid-sönernas stora gård Älgesta ligger i Husby-Ärlinghundra, tre mil norr om Nora. Man behöver inte tveka om vilken gård det handlar om. Där finns nämligen en runsten med orden: *Björn, Finnvids son lät resa stenen efter sig själv"*.

På många ristningar har runmästaren själv huggit in sitt namn. Så är det inte i Nora, men de lätta och eleganta linjerna och drakslingans detaljer visar att det är Åsmund Kåresson som är konstnären, 1000-talets mest berömde runristare.

Rinkeby

Rinkeby, som betyder krigarens by, är kanske mest känd idag genom den närbelägna Rinkebyskogen. Själva gården låg ett par hundra meter norr om Danderyds kyrka, vid korsningen mellan Danderydsvägen och Norrtäljevägen. Rinkeby hade ett stort gravfält (RAÄ 149) som togs bort under mitten av 1800-talet, när man utvidgade åkerarealen.

Platsen framgår av den så kallade geometriska karta som ritades av A

Forsberg år 1696. Hagen där dessa ”ättoackar” är utmärkta låg norr om kyrkan och församlingshemmet, där motorvägspåfarten nu finns.

Några år tidigare hade man i ”Rannsakingar om Antiquiteterna” antecknat att *”Uthi Rinckeby giarde finnes een kulfallen Runnesteen”* och denna nämns också av riksantikvarien Peringskiöld några år senare. Dybeck noterade vid sin andra genomresa 1865 att *”Runstenen på Rinkby gårde hade sedan mitt sista besök blifvit åter upprest. Hela fältet mellan honom och kyrkan har för icke särdeles länge sedan varit nästan uppfyllt af grafkullar och stensättningar; men af dem återstå nu blott några få vid klockaregården”*. I prosten Wallensteens ”Danderyd och Lidingö Antiquitetsbok”, berättas för 1797 att den dåvarande klockaren Johan Danroth i en av ättehögarerna vid grävning funnit *”en kruka med aska och några benbitar uti, men så förmultnad att den alldeles intet tålde att vidröras”*. Jämför man Dybecks beskrivning med 1696 års karta stämmer uppgifterna väl överens. Gravfältet måste ha varit ganska omfattande; enligt kartan ca 100 x 50 meter, enligt Dybeck möjligen ändå större.

Själva runstenen flyttades i samband med vägdragning och är nu uppställd mellan det nya församlingshemmet och motorvägen (RAA 1. U 131). Den manshöga stenen av röd granit har texten: ”Tägn och Dan läto resa stenen efter Torsten, sin fader, och Gunvar efter sin man”. Inuti drakslingan syns ett kors. Ristningen bör vara gjord under 1000-talet, troligen av mästaren Fot. Till utformningen är den nästan identisk med Brobystenarna i Täby och har också stora likheter med Jarlabankestenarna. En av dessa stenar står vid Danderyds kyrka dit den lär ha flyttats under medeltiden.

Stockby

Stockby, den sydligaste och troligen en av de yngre av Danderyds järnåldersbosättningar, har inget bevarat bygravfält. På resterna av en uppstickande liten bergkulle (9 m ö h) mellan Stockholmsvägen och hamnen finns en enda rund och övertorvad stensättning (RAA 111). Gravens södra kant gränsar till en djup skärning vilken åstadkoms när man sprängde grunden till de dåvarande vagnhallarna. Det är inte otänkbart att ett mindre gravfält kan ha förstörts på detta sätt, men det kan också röra sig om någon enstaka anläggning liknande dem vid stranden bakom Danderyds sjukhus.

Kanske har i stället ett nu helt borttaget gravfält legat på höjden i riktning mot motorvägen? I ”Danderyd och Lidingö Antiquitetsbok”, kan man nämligen läsa att man 1797 påträffade ett skelett vid grusgrävning intill vägen *”på hogden av Stocksunds backe just på det ställe där wagen till Stockby afwiker ifrån landswagen, och alldeles midt under samma wag”*. Det sönderrostade ”sabelfäste” och den ”sabeludd” som också hittades

kan ha utgjort rester av ett svärd eller kanske en kniv.

Skelettets angivna storlek talar för att det vare mansgrav. Benen hade nämligen noga mätts upp. Tidens forntidsintresserade hade ingen uppfattning om hur avlägsna fornlämningarna egentligen var i tid och det var inte alls någon självklarhet att den gamla tidens människor skulle ha sett ut som 1700-talets forskare. Dateringen bör för bägge gravarna vara yngre järnålder, och för skelettgraven dess senaste del.

Svalnäs

Även Svalnäs uppmärksammades vid "Rannsakingarna efter Antiquiteterna". Där sägs att "*Uthi Swahlnas giarde finnes en Jattegraaf medh Steen kringlaadh och een groop afwan uppå*".

Svalnäs gravfält består nu av två delar (RAÄ 104, 105). I söder bildar gravarna en imponerande silhuett där de på rad ligger utmed ett smalt bergskrän. Den största är en hög, 17 meter tvärsöver och med en höjd på nästan två meter. Ytterligare ett tiotal högar och tjugo runda stensättningar ligger under de gamla högvuxna ekarna som skuggar gravfältet. Där finns också en ovanlig rektangulär stensättning, 5 x 11 meter stor och med en halvmeterhög kantkedja av stenblock.

Den norra delen av Svalnäsgravfältets ligger nästan dold under tät lövträd. Det rymmer ytterligare 13 högar och 27 runda stensättningar. Anläggningarna sträcker sig här in i parken som omger Svalnäs.

Sannolikt har det från början rört sig om ett enda långsträckt område, som delats genom grävningar och trädgårdsarbeten. År 1886 lämnade J H Palme in en välbevarad pilspets av järn till Historiska museet. Den hade påträffats i en förstörd fornlämning i parken.

Den södra delen tycks ändå förhållandevis orörd. Tillsammans med Ekebys södra gravfält är de de mest välbevarade och kanske vackraste gravfälten i Danderyd. Intrycksmässigt är de däremot helt olika. Medan Svalnäs står med sina gravhögar omgivna av den nya bebyggelsen ligger de anspråkslösa Ekebygravarna fortfarande i avskildhet, skyddade av betesmarken, på en udde i den forna sjön.

Ösby

Gravfältet vid Ösby tillhör de fornlämningar i Danderyd som fått mest uppmärksamhet. Gravarna är belägna i kvarteren Tor och Balder, på ömse sidor om Dahlbergsvägen, söder om Stenbocksvägens början. De lättast synliga anläggningarna ligger i ridhusets hage. Förmodligen har de tidigare utgjort ett sammanhängande område.

Ett tio tal gravar har tagits bort efter undersökning. Man kan idag fortfarande se en kvadratisk och cirka 25 runda stensättningar. Dessutom finns en förhistorisk husgrund (RAA 101, 102, 193).

De första grävningarna utfördes 1925 och 1926 av Hanna Rydh och Ivar Schnell på initiativ av Samfundet Djurholms forntid och Framtid. Sammanlagt undersöktes fem gravar, alla runda och övertorvade stensättningar. Två stycken var helt fyndlösa, två stycken var skelettgravar från yngsta järnålder där några kistspikar togs tillvara. De flesta fynden kom från en brandgrav (Inv nr 17873). Dessa bestod av en gravurna, 3 isbroddar, 8 pärlor av glasfluss och kamfragment. Dessutom hittades ett femtiotal fragment av nitar och spikar från det (båt?)virke som utgjort likbålet. Även denna grav var vikingatida.

I samband med att en väg schaktats genom norra delen av gravfältet fick man 1964 anledning att göra nya utgrävningar i Ösby. Man undersökte alla gravar mellan ridhuset och järnvägen utom en. Grävningen omfattade nästan 500 kvadratmeter. Alla gravar med fynd var brandgravar. Dateringarna var yngre järnålder. Fynden utgjordes främst av kol, brända ben och krukskärvor. Dessutom påträffades ornerade benfragment, glas- och glasflusspärlor, fragment av en torshammarring och en förkolnad men välbevarad liten brödkaka.

Den mest anmärkningsvärda upptäckten var nog att det under ett par av gravarna fanns rester av en husgrund. Byggnaden var 20-25 meter lång och 9 meter bred. Inuti husgrunden syntes ett stort antal stolphål efter de stockar som burit upp taket. Däremot saknades en central härd. I husgrunden hittades bland annat ett trettiotal fragment av blastermunstycken och en del slagg, alltså spår efter metallhantering. Dessutom hittades ett silformigt bronshänge, en hästbrodd (?), krukskärvor och järntenar. Vid grävningens slut lämnades husgrunden frilagd och är nu lätt att upptäcka i den betade hagen.

Namnet *Ösby (östra byn)* syftar på den tidigare bytomten på höjden vid Agnevägen. Denna övergavs mot slutet av 1800-talet. Läget är dock inte ursprungligt. Under järnålderns låg bebyggelsen sannolikt i anslutning till gravfältet.

På äldre kartor har man nära gravfältet markerat några "dagsverkestorp". En tänkbar förklaring är att godset Djurholm avhyst bönderna och i stället brukat jorden med hjälp av torpare. Det var en vanlig utveckling under främst 1600-talet.

Ytterligare ett anmärkningsvärt fynd har gjorts i området. 1924 påträffades nära Ösbyströms strand en urholkad stockbåt av ek. Den är

nästan tre meter lång och 70-80 cm bred. Bottnen är flat både in- och utvändigt och stävorna är rundade. Genom pollenanalys daterades båten till tiden runt 1100-talet. Efterhand kom båten att förvaras i ett magasin tillhörande Djursholms stad och glömdes mer eller mindre bort. Kasserade möbler staplades runt om den, springor i väggar och tak åstadkom en irreparabel rötskada i ena änden. Stockbåten "återupptäcktes" i samband med en arkeologisk utställning som visades i kommunens Galleri Viktor 1987. Den trots allt välbevarade båten rengjordes då varsamt, ställdes ut och besiktigades även av Sjöhistoriska museet. Tyvärr lyckades man efter utställningen inte hitta någon ny förvaringsplats för detta det äldsta föremålet i kommunens ägo. Båten står nu något mera skyddat än förut, men fortfarande utom räckhåll för andra besökare än de vandaler som då och då tar sig in i byggnaden.

Runstenarna vid kyrkan

Danderyds särpräglade och vackra kyrka ligger på en moränrygg i en ursprunglig sankmark. Läget är centralt, i skärningspunkten mellan några av de större vikingatida och tidigmedeltida gårdarna. Kyrkan har byggts om och utvidgats i många omgångar. Sakristians ursprungliga kupolvalv visar att de äldsta delarna tillkom senast omkring år 1400, kanske redan runt år 1300. Inventarierna antyder att den kan ha haft en föregångare redan under romansk tid.

Framför kyrkan finns en runsten (RAA 2, U127.) som ursprungligen stått i Täby vid den vikingatida magnaten Jarlabankes bro. Den tros ha flyttats till kyrkan under medeltiden. Inskriften är densamma som på de tre andra kända stenarna som ingått i bron: "*Jarlabanke lät resa dessa stenar efter sig, medan han levde och han gjorde denna bro för sin själ, och han ägde ensam hela Täby.*"

Vid arbeten och restaureringar 1915 och 1938 påträffades mindre stycken av två runstenar som ingått i kyrkan som byggnadsmaterial. Texterna var motsvarande fragmentariska, men på den ena stenen urskiljs några mansnamn. Konstnären tros vara den kände ristaren Öpir .

Skattfynd

Om ett visst välstånd redan i vikingatidens Djursholm vittnar en av Upplands större silverskatter som påträffades 1866. Tyvärr gjordes inga anteckningar om fyndplatsen eller de närmare omständigheterna. I registren nämns bara att skatten upptäcktes av fyra lärlingar i dåvarande Djursholms lantbruksskola, någonstans på godsets ägor. I slutet av 1800-talet hade godsets ägor minskat kraftigt, vilket begränsar det tänkbara området ungefär till det nuvarande Djursholm och Stocksund. Lantbruksskolans föreståndare lämnade in skatten och den löstes av staten med 66 Riksdaler.

Fyndet bestod av 148 silvermynt, dels engelska, präglade av Ethelred II, dels tyska, präglade av Ludvig III och Adelheid (varav en del tunna falskmynt), bitar av andra tyska mynt samt fragment av arabiska mynt slagna under 800- och 900-talen. Dessutom ingick ett stort antal silverföremål som sönderhuggna ringar, tenar, armband och bleck som har använts som betalningssilver. Skatten har troligen gömts undan i slutet av 1000-talet och är ganska typisk till sin sammansättning. Även om ägaren själv inte samlat mynten på respektive plats, så vittnar skatten tydligt om vikingabygdens omfattande och vidsträckta förbindelser genom handel och härtåg och om en tid då varor och idéer kunde spridas långt över gränserna.

Medeltid - Gamla Djursholm

Under medeltiden utvidgades odlingsmarken och antalet gårdar. Fornlämningarna från denna tid är förstas färre än från järnåldern eftersom gravfälten överges till förmån för kyrkogården. Av själva gårdstomterna är som tidigare nämnts bara några få bevarade. I gengäld kommer man in i en tid med skrivna källor. Har skall endast fästet Gamla Djursholm nämnas i sin egenskap av fast fornlämning.

De första skrivna uppgifterna om Djursholm är från början av 1400-talet. Då omnämns den förste kände ägaren till Djursholmsgodset, Nils Jonsson (Oxenstierna). Från att ursprungligen ha varit ägare till Frössvik på Lidingö kallas han 1432 "*Niclis Jönsson i Diwrsholm*".

Den 13 november 1433 kan sättas som datum för Djursholmsgodsets formella tillkomst. Då skrivs nämligen det bytesbrev genom vilket Niclis Jönsson av Sancta Clara kloster förvärvar Ösby (två gårdar) och Staf "*som nu Djursholms är bygdt uppå*". Godset växte snabbt och redan vid 1400-talets slut sträckte det sig över hela Danderyds socken, som på denna tid även omfattade Lidingö. Bytesbrevet ger intryck av att stenhuset redan fanns när ägobytet ägde rum, år 1433. Det är fullt troligt att byggherren ändå varit Niclis Jonsson.

I det lågt liggande området har landhöjningen haft mycket stora konsekvenser för strandlinjen. Idag ligger huslämningarna på en liten halvö som skjuter ut från stranden. När fästet byggdes befann sig holmen däremot nära farledens mitt, nästan lika långt från fastlandet på Danderydssidan som från Lidingö. (Lidingös stränder har genom sin branthet i stort sett behållit sin kontur.)

Holmen var liten och bergig och borgens försörjning måste ske med båt. För några år sedan påträffades vid dykningar utanför holmen ett helt intakt större lerkärl, som antagligen förlorats vid en av dessa transporter.

Dykningarna utfördes av nu okända privatpersoner i samband med ett haveri efter en kraftig grundstötning. Denna gång fick man vänlig hjälp från de boende på ön, men under medeltiden tycks man ha haft mindre ärorika traditioner. I en medeltida rimkrönika klagas nämligen över att "*Niclis Jönsson många sjörövare hos sig stadde*". I praktiken har det väl rört sig om förtullning som ibland tagit sig bryska uttryck, men kanske även lägliga grundstötningar kan ha gett extrainkomster.

Fästet övergavs efter ganska kort tid. Vid 1400-talets slut börjar man bygga det nya stenhuset som skulle bli Djursholms slott. På en karta över godset från 1700-talets början har lantmätaren Kietzling vid holmen skrivit "*Gambla Djursholm med skog öfvervaxt*". Holmen låg öde till dess att den runt sekelskiftet togs i anspråk för villabebyggelse.

I samband med några byggnadsarbeten 1907 gjorde antikvarien Emil Eckhoff uppmätningar av murlämningarna och tog även ett några fotografier. Hans ritningar visar ruinerna av en 17 x 11 meter stor stenbyggnad med bottenvåningen uppdelad i två rum. Dessutom noterade han en försvarsvall och ytterligare grunder för träbyggnader. Eckhoffs uppgifter är idag den enda källan när det gäller stengrundens utseende. Byggnadsarbeten och trädgårdsanläggningar har efterhand spolierat och täckt över det mesta av murarna.

Då det nya slottet på höjden började byggas gick medeltiden mot sitt slut. För Danderyd markerar bygget inträdet av en ny period, godsets tid, då slottet under nästan fyrahundra år skulle spela en central och avgörande roll.